

**ЗБОРНИК А. К. СЕРЖПУТОЎСКАГА “ПРЫМХІ І ЗАБАБОНЫ БЕЛАРУСАЎ-ПАЛЕШУКОЎ”
ЯК ГІСТАРЫЧНАЯ КРЫНІЦА**

Фальклорны зборнік А. К. Сержпутоўскага “Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў” з’яўляецца каштоўнай гістарычнай крыніцай і ўтрымлівае звесткі пра ўяўленні палешукоў аб паходжанні свету, нябесных свяціл, прыродных з’яў, жывёл, чалавека; раскрывае звычэй сямейна-побытавага і каляндарнага цыклу, рэлігійныя традыцыі.

Аляксандр Казіміравіч Сержпутоўскі, вядомы беларускі этнограф і фалькларыст, сабраў і выдаў каштоўны этнаграфічны і фальклорны матэрыял. На думку даследчыка, пачатковыя веды, што складаліся з практыкі, розных прыкмет, іншых дасведчанняў, выяўлялі ўсю мудрасць, “якая нажывалася праз доўгія вякі практыкі” і былі “тым маленькім зярняткам, з якога вырасла вялікае дрэва сучаснай цывілізацыі і культуры” [1, 38].

Адным з грунтоўных вынікаў шматгадовай збіральніцкай працы даследчыка ў Мазырскім і Слуцкім паветах Мінскай губерні стаў зборнік “Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў”, выдадзены

ў 1930 г. Ён утрымлівае 2275 запісаў легенд і паданняў, прымхаў і забабонаў і складаецца з пяці частак: прырода, чалавек, заняткі, звычэй, вера.

Першая частка адлюстроўвае ўяўленні палешукоў пра паходжанне свету, нябесных свяціл, прыродных з’яў, жывёл.

Другая частка распавядае пра паходжанне і жыццё чалавека, яго спадзяванні і погляды на лёс.

Трэцяя частка ўтрымлівае запісы аб жывёлагадоўлі і земляробстве, рамястве і іншых хатніх занятках сялянства, назіранні і меркаванні аб ежы і піцці, адзенні.

Чацвёртая частка прысвечана звычэй сямейна-побытавага і каляндарнага цыклу, а таксама рэлігійным

традыцыям.

Пятая частка зборніка змяшчае пэўныя рэлігійныя ўяўленні палешукоў, легенды аб нячыстай сіле і інш.

Матэрыялы зборніка з'яўляюцца яркаватым сведчаннем своеасаблівага сінкрэтызму – спалучэння хрысціянскіх рэлігійных уяўленняў і народных вераванняў, матэрыялістычных і ідэалістычных поглядаў. Так, напрыклад, аб стварэнні свету вусная традыцыя палешукоў паведамляе: “спачатку нічога не было: ні зямлі, ні неба, ні яснага сонейка, а так сабе пуста і цёмна, што хоць вока выкалі. Толькі напрыкрасло Богу жыць у пацёмках, ён і сатварыў свет і ўсё, што на ім”. Далей ідзе ўдакладненне: “калі тое было, Бог святы ведае. Перш Бог зрабіў сабе неба, дзе было заўжды ясна да так гожа, што не можна і сказаць. А на доле пад небам было цёмна да холадна, бы ў лядоўні... Перш неба падыходзіла да зямлі так, што можна было на яго ўсходзіць, але як людзі саграшылі, то Бог аддзяліў неба ад зямлі і закрыў тую дарогу” [1, 46].

Спалучэнне веры ва ўсемагутнасць Бога і назіранняў над працэсамі і з'явамі прыроды, што ўзбагацілі чалавека вопытам і ведамі, падкрэсліваецца ў запісах пра Сонейка, Месяц і Зоркі: “яснае сонейка Бог даў, каб яно свяціла ды грэла... Ад сонейка ўсяму на свеце радасна. Бо яно свеціць, грэе да і дае рост усялякай расліне і жывёле... Сонейка раненька падымаецца з-за зямлі і коціцца па небу на захад, потым на нанач яно заходзіць пад зямлю і там адпачывае, а потым зноў падымаецца” [1, 47]. З-за адсутнасці навуковых ведаў і магчымасці растлумачыць змену дня і ночы з'явілася ўласная версія: стварыўшы свет, бог загадаў сонцу свяціць на добрых і дрэнных людзей, нябеснае свяціла не пажадала служыць “ліхім і пачало жаліцца Богу, што яму цяжка заўжды свяціць” [1, 47]. Тады бог пакараў сонейка і загадаў яму “свяціць толькі ў дзень, а ўначы, калі гуляюць ліхія, адпачываць”. Акрамя таго, сонца атаясамліваецца ў палешукоў з добром і пяшчотай, у шырокім сэнсе – з Богам. “Сонейка ніколі не злуже. Яно заўжды ласкава пазірае ды хукае на ўсіх, як матка на сваіх дзетак... Гэта ў нас сонейка ходзіць кругам зямлі: то ўсходзіць, то заходзіць. А ў Ерусаліме яно заўжды свеціць, бо там жыві сам Хрыстос, Божы сын” [1, 47].

У тлумачэнні паходжання Месяца таксама пераплятаюцца рацыянальныя і ірацыянальныя погляды. Гэтае свяціла таксама стварыў бог, загадаўшы яму свяціць людзям уначы. “Толькі месяц вельмі гультаяваты, ён кепска свеціць”, затое ён кожныя чатыры тыдні перараджаецца – адзін тыдзень – малады, другі – расце да поўня, трэці – поўны, чацвёрты – зусім прападае. Вынікам шматгадовых назіранняў становіцца выснова, што “месяц мае вялікую ўладу на расліну, жывёлу, людзей і нават на надвор'е”. Аднак за тое, “што месяц спазняецца ўсходзіць, як пачынаецца ноч, Бог саслаў на яго Каіна, які забіў свайго брата Авеля. Цяпер як добра прыглядзецца, то бачна, што на месяцы стаіць Каін з віламі і наіх трымае забітага брата” [1, 49–50]. Адсюль вынікае народная мудрасць, што жыццё складаецца з барацьбы Добра са Злом, у якой перамагае Добра і замацоўваюцца хрысціянскія каштоўнасці.

Гэтыя высновы пацвярджаюцца ўяўленнямі аб зорках, гROME і маланках. “Зорак столькі на небе, колькі на свеце людзей: як родзіцца чалавек, то анёлы запаліць на небе зорку, а як чалавек памірае, то яго зорка падае з неба, бо яе анёлы тушаць... калі чалавек добры, мала грашыць, то яго зорка ясная, а калі ён грэшны, то яго зорка чужы блішчыць, а то зусім не свеціць, кажуць жа, што ён шэльна з-пад цёмнай зоркі” [1, 50].

Чалавек здаўна назіраў за нябеснымі свяціламі, вызначаў асобныя зоркі і сузор'і, іх прыкметы і асаблівасці. Так, у зборніку ёсць запісы пра Зарніцу – “вельмі ясную зорку, што свеціць раненька... будзіць людзей і заклікае іх на работу”, Вечарніцу – вячэрнюю зорку, якую бог пасылае “агледзець зямлю, пакуль наступіць цемь нocy”, Пляяды (Сітко) – свечкі, якія гараць “на небе там, куды збіраюцца праведныя душы людзей. Тут анёлы адсейваюць праведныя душы ад грэшных”. Млечны Шлях, на думку палешукоў, – ясная дарога, па якой птушкі ляцяць ў вырай, таму яе называюць “Птушачаю дарогаю”, каб “не блудзілі да гінулі”, а камета з-за пэўнага падабенства мае назву Мятла. А вось паходжанне сузор'я Арыён (у палешукоў вядома пад назвай Тры каралі) тлумачыцца тым, што гэта “тры ясныя зоркі тых каралёў, якія прыходзілі кланяцца Хрысту, як ён маленькі ляжаў у яслях” [1, 51].

Спалучэнне практычных ведаў падчас назірання за прыродай і невядомага, таямнічага, што атаясамлівалася са звышнатуральнымі сіламі, знайшло сваё ўвасабленне ў тлумачэнні такіх з'яў, як гром і маланка: “Як грывіць, то гэта архангел Міхаіл ці святы Ілля страляюць чарцей, якія хаваюцца ў будынак, пад дрэвам ці дзе прыдзецца... то не можна садзіцца на камень або стаяць каля яго, то гром можа забіць”, таму што “чэрці больш усяго хаваюцца ад грому пад камень”. Гром бывае тады, “як па небу едзе святы прарок Ілля. Ён так хутка ездзіць на сваіх колах, што тыя грукаюць бы на мосце, калі вязуць пустыя бочкі... маланка – гэта прарок Ілля махае да смаліць з біча... Біскае не роўна, а касіцамі, бо гэта чорт хоча увільнуць, а тут за ім ляціць страла” [1, 52–53].

З запісаў “Прымхаў і забабонаў беларусаў-палешукоў” вынікае, што галоўныя функцыі грому і маланкі “пужаць чарцей” і “каб людзі пакаяліся і больш не грашылі” [1, 52].

Для азначэння навальніцы выкарыстоўваецца паняцце “Пярун” – гэта “такі гром... як трэсне аж зямля задрыжыць. Ён не гудзе, а адразу грыване да і прыцісне к самой зямле... Як пярун смаліць усё баіцца, дрывыць, нават дождж спалохаецца і пачне лупіць, бы з вядра ліць” [1, с. 53–54]. Цікава, што ў палешукоў вусная народная традыцыя захавала імя вярхоўнага паганскага бажства Перуна, распарадчыка навальніц, надаўшы яму функцыю барацьбы з нячыстай сілай.

Хрысціянскія святы і прысвяці таксама прыстасаваны да каляндарнага цыклу, гаспадарчых патрэб і звычайў. У зборніку А. К. Сержпутоўскага згадваюцца некаторыя з іх і даецца ім характарыстыка з практычнага пункту гледжання.

Напрыклад, святы Ілля (падчас жніва) – “вельмі сярдзіты святок” – заўжды з грывотамі, “ваое з чарцамі, страляе іх перуновымі стрэламі, а тым часам паліць будынак да стажкі на сенажаці” [1, 376]. Святога Юр'я “Бог паставіў, каб ён пасціў ваўкоў і засцерагаў ад іх хатнюю жывёлу”. Аднак прысвятак вялікай павагай сярод сялян не карыстаўся: “у гаду два Юр'я і абодва дурні, бо адзін халодны, а другі галодны” (позняя восень і ранняя вясна) [1, 374].

Святых Пятра і Паўла такі “святок, што як яму не гадзі, а ён усё-такі пагноіць сена... цяжка пара... праца на сенажаці. Тут цябе овад смаліць, камар цягне кроў, усялякая машкара да гнюс у вочы лезе... а тут яшчэ пост, што апроч квасу да цыбулі нічога няма... Усё гэта каб угадзіць старому Пятру... А ён глухі да ўпарты, пасылае дождж, як людзі косяць. Да гноіць сена” [1, 374–375].

Амаль у кожнай сялянскай хаце шанаваўся святы Мікола: “ён хоць два разы ў год, але заўжды ў добрую пару” – па вясне, калі для хатняй жывёлы вырасце трава, і зімой, “як мароз скуе балота да ўсялякую нетру так, што хоць гарматы каці”. Са святым Міколай звязаны і іншыя надзеі палешукоў: “Калі ніхто не дапаможа, то апошняя надзея на Міколу”; “Ніхто так не рагуе на вадзе, у дарозе, ці на вайне, як святы Мікола” [1, 375].

Лепшая за ўсіх святых “Матка Боская”. Яна заўсёды заступаецца за людзей, прыходзіць да іх, “як толькі трапіцца якое-небудзь няшчасце – хвароба або паморак” [1, 376].

Каляндарны цыкл сельскагаспадарчых работ пачынаецца з ранняй вясны – Грамніц: “на Грамніцы да абеда зіма, пасля абеда вясна”, “на Грамніцы курыца з лужы нап’ецца, бо ўжо павінна цекці з капяжа”, на Грамніцы свецяць свечкі грамнічныя, якія добра дапамагаюць ад грому. “Можа свята называецца грамніцамі, што з яго пачынаюцца грымоты”. З Грамніц людзі пачынаюць рыхтавацца да веснавых работ. Кожны “гатовіцца, каб не з голымі рукамі сустрэць вясеннія работы” [1, 191].

Наступны прысвятак Саракі – прылятае жаваранак. На Саракі заўсёды пякуць галушкі “з прэснага, а часам і кіслага цеста”. Гэтых жаваранкаў ядуць з “сытою з мёду, бо гэта посны дзень” у Вялікі Пост. У гэты дзень дзеўкі “пяюць і перагукваюцца паміж сабою. Кажуць, што дзяўчаты гукаюць вясну” [1, 192]. Відавочна, што тут захаваліся рэшткі старажытнага паганскага абраду Гукання вясны.

Наступнае абрадавае дзеянне – Хрэсцы – таксама ўяўляе сабой спалучэнне хрысціянскіх уяўленняў і народнай традыцыі – спроба абараніць сямейны дабрабыт і будучы ўраджай. Хрэсцы бываюць ў сераду на чацвёртым тыдні Вялікага Пасту. “Кожная гаспадыня пячэ на хлебе крыжы, саху, барану, серп і іншыя гаспадарчыя рэчы” [1, 192]. Спечаныя крыжы называюць хрэшчыкамі. Іх кладуць за абразы, дзе яны ляжаць увесь год, іх бяруць як выпасваюць жывёлу, засяваюць, зажынаюць і інш.

Благавешчання – вельмі “вялікае свята, дзеўкі косы не плятуць, птушкі гнёзды не в’юць” [1, 193]. Пасля Благавешчання, “калі сыдзе снег лепей

заворваць... Гаспадар надзявае чыстую бяліну. Кладзе ў торбу акраец хлеба, соль, хрэшчык, яйцо... Там ён праводзіць тры баразны, памаліўшыся Богу... палудне сам і дае валам па куску хлеба... а яйцо закопвае на баразне... каб матка-зямля была ласкава і добра ўрадзіла. Каб усюды было поўна, як тое яйцо” [1, 195].

Да веснавых святаў таксама аднесены Вербная нядзеля, Чысты Чацвер, Вялікдзень, Серада градавая, Шопшы Вялікдзень (для “усопшых”), Радуніца.

Летам святкуюць Сёмуху, ці Троіцу, Русальную нядзелю (праз тыдзень пасля Троіцы), Купалле, Спас.

Далей пералічваюцца Зельнае (свецяць жыта і пшаніцу, а пасля сеюць на азімы), Галавасек, Багатнік, Уздвіжанне, Пакровы, Каляды і Куця.

Відавочна, што каляндарныя свята беларусаў-палешукоў мелі выразна акрэсленую аграрную аснову і практычную накіраванасць.

Заслугоўвае ўвагі змешчаная ў зборніку легенда аб паходжанні чалавека, якая крыху адрозніваецца ад біблейскага тлумачэння стварэння першага чалавека. Яна ўяўляе своеасаблівую інтэрпрэтацыю кахання і неабходнасці стварэння сям’і: “Бог сатварыў чалавека з хвастом... Куды ні ідзе чалавек, а хвост цягнецца заду. Сустракае раз чалавека шайтан да і пытае яго, на што яму хвост... Ці доўга, ці не, не ведаў чалавек, навошто ў яго хвост, як бачыць, што з яго хваста вырасла жанчына. Пазірае ён на тую жанчыну да дзівіцца, якая яна голая да рум’яная бы кроў з малаком. Пазірае ён на жанчыну да не можа вачэй адвесці. Пазірае, аж і яна дыхаць не можа без яго... так закаханыя ходзяць яны разам”. Так цягнулася да таго часу, пакуль шайтан не спакусіў жанчыну адарвацца ад чалавека. Тады “Бог адступіўся ад яе” і з тых часоў чалавек шукае жанчыну, а жанчына чалавека [1, 101–102]. Далей у зборніку ідзе сцвярджэнне “кожны чалавек без пары не застаецца. Кожны мае сваю пару, калі не на гэтым, так на тым свеце” [1, 103].

Такім чынам, фальклорныя матэрыялы, змешчаныя ў зборніку А. К. Сержпутоўскага “Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў” з’яўляюцца каштоўнай гістарычнай крыніцай і дазваляюць прасачыць працэс фарміравання светапогляду народа, вызначыць асаблівасці ладу жыцця, сямейнага дабрабыту і рэлігійных уяўленняў.

Літаратура

1. Сержпутоўскі, А. К. Русальная нядзеля. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі; склад., уступ. арт., пасляслоўе, навук. рэд., літ. апрац. У. К. Касько. – Мінск: Вышэйшая школа, 2009. – 478 с.